

ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΟΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΔΙΑΚΟΝΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
----------------	----

ΘΕΙΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ ΚΑΙ ΧΟΡΟΣΤΑΣΙΑΙ

— Τάξις ἀρχιερατικῆς χοροστασίας ἐν τῷ Ἑσπερινῷ.....	17
— Τάξις ἀρχιερατικῆς χοροστασίας ἐν τῷ Ὁρθρῷ	22
— Τάξις προετοιμασίας διὰ τὴν Θεϊαν Λειτουργίαν	23
— Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου	29
— Λόγος Κατηχητικὸς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου	52
— Εἰσοδικὰ Δεσποτικῶν ἑορτῶν	54
— Ἀπολύσεις τῶν Δεσποτικῶν ἑορτῶν	56
— Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Βασιλείου τοῦ Μεγάλου	59
— Ἡ Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων Δώρων.....	87
— Τάξις ἀρχιερατικῆς χοροστασίας ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ τῶν Προηγιασμένων Δώρων	101
— Τάξις ἀρχιερατικῆς χοροστασίας κατὰ τὰς Ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Τεσσαρακοστῆς καὶ τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος	102
— Ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Ἀγιασμοῦ τῶν Θεοφανείων	109
— Ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (τῆς «Γονυκλισίας»)	118

ΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑΙ

— Τάξις ἐπὶ χειροτονία ἐπισκόπου	131
— Τάξις ἐπὶ ἐνθρονίσει μητροπολίτου	141
— Τάξις ἐπὶ χειροτονία πρεσβυτέρου	144
— Τάξις ἐπὶ χειροτονία διακόνου	148

ΧΕΙΡΟΘΕΣΙΑΙ (ἐκτὸς τοῦ ἁγίου Βήματος)

— Εὐχὴ εἰς τὸ ποιῆσαι πνευματικὸν	153
— Γράμμα ἐνταλτήριον	154
— Εὐχὴ εἰς τὸν εἰσερχόμενον εἰς διακονίαν ἐκκλησιαστικὴν	155
— Εὐχὴ ἐπὶ χειροθεσία ἀναγνώστου ἢ ψάλτου	156
— Εὐχὴ ἐπὶ χειροθεσία ὑποδιακόνου	157
— Τάξις ἐπὶ προχειρίσει ἀρχιδιακόνου	159

— Τάξις ἐπὶ προχειρίσει οἰκονόμου	160
— Τάξις ἐπὶ προχειρίσει πρωτοπρεσβυτέρου	161
— Τάξις ἐπὶ προχειρίσει ἀρχιμανδρίτου	162
— Τάξις ἐπὶ προχειρίσει καὶ ἐγκαταστάσει ἡγουμένου	163

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ ΤΩΝ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΤΟΥ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

— Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος	169
— Τάξις τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος ἐν τῇ Θεῖᾳ Λειτουργίᾳ	180
— Ἀκολουθία ἐπὶ Μνήστροις ἤτοι τοῦ Ἀρραβῶνος	182
— Ἀκολουθία τοῦ Στεφανώματος ἤτοι τοῦ Γάμου	185
— Τάξις τοῦ Γάμου ἐν τῇ Θεῖᾳ Λειτουργίᾳ	194

ΝΕΚΡΩΣΙΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΙΜΝΗΜΟΣΥΝΟΙ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ

— Ἀκολουθία ἐπὶ ἐκδημίᾳ πιστοῦ	199
— Εὐχαὶ συγχωρητικαὶ εἰς πᾶσαν ἀρὰν καὶ ἀφορισμὸν εἰς κεκοιμημένους	205
— Εὐχὴ εἰς κεκοιμημένον Ἀρχιερέα καὶ ἱερέα - Ἐξόδιος	207

ΕΥΧΑΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ

— Εὐχὴ ἐπὶ τῶν μετανοούντων	211
— Εὐχὴ εἰς λύσιν ἀρᾶς καὶ ἀφορισμοῦ	212
— Εὐχὴ ἐπὶ κολλύβων ἁγίου	213
— Εὐχὴ εἰς τὰ βαῖτα	214
— Εὐχὴ εἰς τὸ εὐλογῆσαι τυρὸν καὶ ὠά	215
— Εὐχὴ εἰς μετάληψιν σταφυλῆς	216

ΑΚΟΛΟΥΘΙΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑΙ

— Τάξις ἐπὶ θεμελιώσει ναοῦ	219
— Τάξις ἐπὶ θυρανοιξίσις ναοῦ	221
— Τάξις ἐπὶ καθιέρώσει ἀντιμηνσίων	229

ΔΟΞΟΛΟΓΙΑΙ

— Ἐπὶ τῇ εἰσόδῳ εἰς ἔτος νέον	235
— Τελετὴ κοπῆς Βασιλόπιττας	238
— Ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἐπετείῳ τῆς 25ης Μαρτίου	241
— Ἐπὶ τῇ ἐθνικῇ ἐπετείῳ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου	244
— Τάξις λιτανεύσεως τῶν ἱερῶν εἰκόνων τῇ Κυριακῇ τῆς Ὁρθοδοξίας	247
Ἐπίμετρον τῶν ἐπιμελητῶν τῆς ἐκδόσεως	251

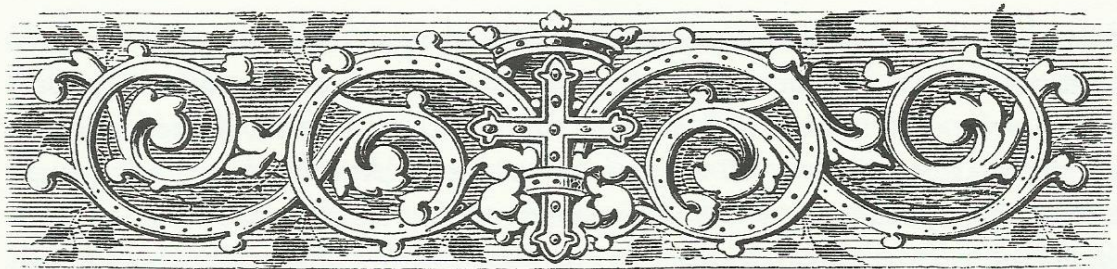

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

Κάθε νέα έκδοση οίουδήποτε λειτουργικοῦ βιβλίου συνήθως καταλήγει σὲ αὐξηση τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ ὄγκου του. Οἱ αἰτίες εἶναι πολλές καὶ ποικίλες. Τοπικοὶ ἑορτασμοὶ ἀγίων, μνημονεύσεις θαυμάτων, εὐρέσεις καὶ ἰδιαίτερη τιμὴ ἀγίων εἰκόνων διαδίδονται ἀπὸ μητροπόλεως εἰς μητρόπολιν, νέες ἱερὲς ἀκολουθίες συντάσσονται, λεπτομερέστερες ἐπεξηγήσεις τυπικῶν διατάξεων θεωροῦνται ἀναγκαῖες· πάντα ὑπάρχουν κάποιοι λόγοι, οἱ ὁποῖοι ἐπιβάλλουν προσθήκες ἐπὶ προγενεστέρων προσθηκῶν, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅπως σημειώσαμε, τὴν συνεχῆ αὐξηση τοῦ ὄγκου καὶ τῶν διαστάσεων τῶν λειτουργικῶν βιβλίων. Στὴν παρούσα έκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ἐλήφθη ἰδιαίτερη μέριμνα γιὰ τὴν ἐλάφρυνση τοῦ περιεχομένου του καὶ τὴν μείωση τοῦ ὄγκου του σὲ σύγκριση μὲ τὴν προηγουμένη έκδοση καὶ ὁ λόγος, μετὰ τὰ ἀνωτέρω, εἶναι προφανής.

Γιὰ τὴν τελευταία έκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱερατικοῦ θεωρήθηκε εὐλόγο νὰ ἔχει τεθεῖ ὡς στόχος: «νὰ εἶναι εὐχρηστον εἰς τοὺς ἐμπείρους λειτουργούς, συγχρόνως δὲ ὀδηγητικὸν διὰ τοὺς ἀρχαρίους καὶ ἀπειροτέρους» [Ἱερατικόν, ... Ἔκδοσις Δ' (νέα), Ἀθῆναι 2002, σ. 328], καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἔχει πάρει τὴν μορφή διδακτικοῦ ἐγχειριδίου περὶ τῆς τελέσεως τῶν θείων Λειτουργιῶν καὶ τῶν ἄλλων Ἀκολουθιῶν ποὺ περιλαμβάνει. Ἀντιστοίχως γιὰ τὴν έκδοση τοῦ Ἀρχιερατικοῦ θεωρεῖται εὐλόγον, ὅτι οἱ ἀρχιερεῖς, στοὺς ὁποίους ἀπευθύνεται, ἔχουν ἤδη μεγάλη πεῖρα σχετικὰ μὲ τὴν τέλεση τῶν θείων Λειτουργιῶν καὶ τῶν ἄλλων Μυστηρίων καὶ Ἀκολουθιῶν, ποὺ περιλαμβάνει, ὡς ἐκ τούτου μᾶλλον ἐπιβάλλεται ἡ ἀπλοποίηση τῶν λειτουργικῶν ὀδηγιῶν ποὺ καταγράφονται. Παράλληλα μέσω τῆς ἀπλοποιήσεως αὐτῆς ἀναδεικνύονται τὰ ἰδιαίτερα λειτουργικὰ στοιχεῖα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν τέλεση τῶν Ἀκολουθιῶν ὑπὸ ἀρχιερέως.

Στὴν συνάφεια αὐτὴ σημειώνουμε, ὅτι ἀπὸ τὸν ἰστ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς κατὰ τὴν θεία Λειτουργία, στὴν ὁποία προΐστατο ἀρχιερέως, ἄρχισε ὀλοένα καὶ περισσό-

τερο νὰ προβάλλεται ἰδιαίτερος αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ παρουσία τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἡ αἰτία εἶναι ἀπλῆ. Μέχρι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κάθε Κυριακὴ καὶ ἑορτὴ ἐτελεῖτο θεία Λειτουργία κατὰ κανόνα σὲ ἓνα μόνον ναὸ τῆς πόλεως παρουσία τοῦ ἀρχιερέως τῆς πόλεως καὶ ὄλου τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες δυσμενεῖς ἱστορικὲς συνθήκες, οἱ ὁποῖες ἐδημιούργησαν τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν προβολὴ τῶν ἀρχιερέων ὡς ἡγετῶν τῶν ὑποδοῦλων ἐθνικῶν κοινοτήτων, εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται πλέον συνηθισμένη πράξις ἡ θεία Λειτουργία νὰ τελεῖται κάθε Κυριακὴ καὶ ἑορτὴ τὴν ἴδια πρωινὴ ὥρα ταυτόχρονα σὲ πολλοὺς ναοὺς τῆς ἰδίας πόλεως ὑπὸ ἑνὸς ἢ περισσοτέρων πρεσβυτέρων μὲ τὴ βοήθεια διακόνου ἢ καὶ χωρὶς αὐτήν. Κατὰ συνέπειαν ἀπὸ τὸν ἱστ' αἰῶνα ὁ ἀρχιερεὺς ὄλο καὶ σπανιότερα προΐστατο σὲ θεία Λειτουργία σὲ ἓνα ναὸ τῆς πόλεως μὲ ἀποτέλεσμα κάθε φορὰ ποὺ παρίστατο καὶ λειτουργοῦσε ὁ ἀρχιερεὺς νὰ ἐξαιρέται ἰδιαίτερος τὸ γεγονός. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ καὶ ἐξῆς ἔχουμε τὴν σταδιακὴ μεταβολὴ τῶν ἀμφίων τοῦ ἀρχιερέως μὲ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ φαινολίου ἢ φαιλονίου ἀπὸ τὸν σάκκο, τὴν χρῆση τῆς μίτρας, τῆς ἀρχιερατικῆς ῥάβδου, τὴν διαπλάτυνση τοῦ ὠμοφορίου, τὴν εὐλογία τοῦ λαοῦ μὲ τὰ δύο χέρια, ἡ ὁποία ὅπως φαίνεται ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος καὶ συνδιάζεται μὲ τὴν ὁλοένα ἀυξανόμενη χρῆση τοῦ δικηρίου καὶ τοῦ τρικηρίου. Στὴν συνέχεια ἐκθέτουμε ἐν συντόμῳ, ὅσα γνωρίζουμε μέχρι σήμερα σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία καὶ ἐξέλιξη τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐχολογίου καὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀρχιερατικοῦ, τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ πρῶτο.

α) Ἡ εἰκόνα τοῦ Εὐχολογίου στὴν ἀρχαϊκὴ ἐποχὴ

Ἡ ἱστορία τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐχολογίου ἀρχίζει ἀπὸ τὸν δ' μὲ ε' αἰῶνα. Κατὰ τὴν πρώτη μετὰ-ἀποστολικὴ ἐποχὴ δὲν ὑπῆρχε οὐσιαστικὰ ἀνάγκη γιὰ ἓνα βιβλίον Εὐχολογίου. Μέχρι τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος οἱ Εὐχῆς ποὺ ἀνέπεμπαν οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ πρεσβύτεροι κατὰ τὴν θεία Εὐχαριστία ἢ κατὰ τὶς κοινὲς προσευχῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ νυκθήμερου ἢ κατὰ τὸ Βάπτισμα ἢ τὶς Χειροτονίες ἦσαν σὲ μεγάλο βαθμὸ αὐτοσχέδιες. Προφανῶς ἀκολουθοῦσαν κάποιο πρότυπο σχῆμα, ἐπαναλαμβάνονταν ἐπίσης κάποιες στερεότυπες φράσεις, ὑπῆρχε ὅμως ἐλευθερία στὴν σύνθεση μίας Εὐχῆς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γνωρίζουμε κάποιες Εὐχῆς, ἀρχαιότερες ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι αὐτὲς τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἐπισκόπου Ρώμης καὶ τοῦ βιβλίου τῆς Διδαχῆς. Ὅπως προχωροῦσαν ὅμως οἱ αἰῶνες καὶ αὐξάνονταν οἱ πιθανότητες νὰ διατυπώσῃ κάποιος σὲ μία αὐτοσχέδια Εὐχὴ, πιθανὸν καὶ χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ, κάποιες αἰρετικὲς δοξασίες, τόσο αὐξανόταν ἀντίστοιχα ἢ ἀνάγκη νὰ καταγραφοῦν οἱ Εὐχῆς ἢ ἔστω κάποια πρότυπα Εὐχῶν, ὥστε νὰ ἔχουν ὅλοι, τόσο οἱ ἔμπειροι καὶ βαθεῖς γνῶστες τῆς θεολογίας ὅσο καὶ οἱ περισσότερο ἀπλοὶ στὴν σκέψη καὶ στὶς γνώσεις, τὸν

ὁδηγὸ πού θὰ τοὺς ὑπεδείκνυε ποῖα ἴχνη ὤφειλαν νὰ ἀκολουθήσουν. Ὅταν ὁ Μέγας Βασίλειος διετύπωνε καὶ παρέδιδε γραπτῶς τὴν Εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς καὶ τὶς ἄλλες ἀρχαῖες Εὐχὲς τῆς θείας Λειτουργίας πού ἀναπέμπουμε μέχρι σήμερα ἢ ὅταν τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ὁ ἄγνωστος συντάκτης τῶν Διαταγῶν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων παρέδιδε καὶ αὐτὸς γραπτῶς τὸ κείμενο τῶν Εὐχῶν τῆς θείας Λειτουργίας (καὶ ἰδιαίτερα τῆς Εὐχῆς τῆς Ἀναφορᾶς), τοῦ Βαπτίσματος, τῶν Χειροτονιῶν καὶ πολλῶν ἄλλων Μυστηρίων αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν σκοπὸ ὑπηρετοῦσαν: νὰ ἔχουν οἱ ἐπίσκοποι τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἕνα πρότυπο κείμενο ξεκάθαρο καὶ ἀκριβὲς ὡς πρὸς τὰ θεολογικὰ νοήματά του. Μὲ τὴν διαδικασία αὐτὴ σὲ γενικὲς γραμμὲς προέκυψε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἐξῆς τὸ βιβλίον τοῦ Εὐχολογίου.

Σημειώνουμε ἰδιαίτερος, ὅτι γιὰ πολλοὺς αἰῶνες (εἶναι μαρτυρημένο μέχρι τοῦ 10^{ου} αἰῶνος) ἡ θεία Λειτουργία τῆς Κυριακῆς ἢ κάποιος ἄλλης ἑορτῆς ἦταν πραγματικὴ σύναξις ὅλης τῆς πόλεως ἢ ὀρθότερα ὅλων τῶν χριστιανῶν τῆς πόλεως πού ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐκκλησιαστοῦν σὲ ἕνα ναό, στὸν ὁποῖο, ὅπως συνήθιζαν νὰ λέγουν, ἐτελεῖτο ἡ «σύναξις». Θὰ ἦταν ἐκεῖ δηλαδὴ παρόντες καὶ προσφέροντες τὰ τίμια δῶρα ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως, ὅλοι οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι, οἱ ὑποδιάκονοι καὶ οἱ ἀναγνώστες, οἱ φάλτες καὶ ὅλος ὁ λαὸς πού κατοικοῦσε ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς ἢ τοῦλάχιστον ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πόλεως. Αὐτὸ σημαίνει ἀπὸ λειτουργικῆς ἀπόψεως, ὅτι τὶς Εὐχὲς πού ἀνέπεμπαν οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ ἱερεῖς εἰς ἐπήκοον, μὲ τὴν ἐπανάληψη πολλοὶ τὶς ἐμάθαιναν ἀπὸ στήθους. Οἱ νεώτεροι ἐπίσης βλέποντας τὴν τυπικὴ διάταξη τῶν Ἀκολουθιῶν νὰ ἐξελίσσεται καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνεται μπροστὰ στὰ μάτια τους ἢ ἴδια κάθε φορὰ ἐμάθαιναν πολὺ εὐκόλα τί θὰ ὤφειλαν νὰ πράξουν οἱ ἴδιοι, ὅταν στὸ μέλλον κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς θὰ διαδέχονταν τοὺς μεγαλυτέρους τους καὶ θὰ ἐλάμβαναν στὴν σύναξη τὴν θέση πού ἐκεῖνοι κατεῖχαν. Δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ ξεχνοῦμε, ὅτι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πολλοὶ ἄνθρωποι ἐξασκοῦνταν καὶ ἐμάθαιναν μακρὰ κείμενα ἀπὸ στήθους. Ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας μας, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἀναφέρεται στὸν βίο τους, ἐγνώριζαν καὶ ἀπήγγειλαν ἀπὸ στήθους ὅλην τὴν Καινὴ Διαθήκη ἢ ὅλο τὸ Ψᾶλτήριον.

Μὲ δεδομένα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα γίνεται εὐκόλα κατανοητό, γιὰτὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ διάκονοι δὲν εἶχαν πάντοτε ἄμεση ἀνάγκη ἀπὸ κάποιο βιβλίον γιὰ νὰ τελέσουν μίαν Ἀκολουθία καὶ ἀφ' ἑτέρου γιὰτὶ πολλοὶ χριστιανοί, ὄχι μόνον κληρικοὶ ἀλλὰ λαϊκοὶ καὶ μοναχοί (ὅπως ἀναφέρεται σὲ διηγήσεις ἀπὸ τὸν 9^ο αἰῶνα καὶ ἐξῆς), ἐγνώριζαν ἀπὸ στήθους πολλὰς Εὐχὲς τῆς Ἐκκλησίας. Πρέπει νὰ προσθέσουμε, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἐτελεῖτο προφανῶς θεία Λειτουργία τακτικὰ καὶ σὲ ὅσα μοναστήρια εὐρίσκονταν στὰ ὄρια τῶν μεγάλων πόλεων, ὅπως ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ αὐτὰ κατὰ πᾶσα πιθανότητα δὲν ἐπιτρεπόταν ἐλεύθερα ἢ συμμετοχὴ λαϊκῶν σὲ λα-

τρευτικές συνάξεις (προφανῶς αὐτὸ δὲν ἴσχυε γιὰ τὶς μονές ποὺ εὐρίσκονταν μακρὰ ἀπὸ τὶς πόλεις). Ὡς ἐκ τούτου οἱ χριστιανοὶ συμμετεῖχαν στὴν λατρεία κατὰ κανόνα στοὺς ναοὺς τῶν πόλεων, στοὺς ὁποίους ἐτελεῖτο ἡ σύναξις, ὅπως εἶπαμε.

Ὡς ἀρχαιότερο δεῖγμα τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐχολογίου θεωρεῖται τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Σεραπίωνος ἐπισκόπου Θμούεως τῆς Αἰγύπτου κατὰ τὶς ἀρχές τοῦ δ' αἰῶνος. Ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν σειράν Εὐχῶν τῶν βασικῶν Ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας χωρὶς κανένα ἄλλο διακριτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν λειτουργικὴν χρῆσιν τῶν Εὐχῶν αὐτῶν ἢ γιὰ τὴν λειτουργικὴν τάξιν τῶν Ἀκολουθιῶν παρὰ μόνον τοὺς τίτλους τῶν Εὐχῶν. Αὐτὴν τὴν ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς ὁ ὅρος «Εὐχολόγιον», ὅτι ἀποτελεῖ δηλαδὴ μίαν συλλογὴν Εὐχῶν, τῶν κειμένων τῶν Εὐχῶν καὶ τίποτε περισσότερο.

β) Τὸ Εὐχολόγιον στὴ χειρόγραφη παράδοση

Ἐνα ἐπόμενο βῆμα στὴν μορφή τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐχολογίου ἀποτελεῖ τὸ ἀρχαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο Εὐχολόγιον τοῦ λειτουργικοῦ τύπου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ χειρόγραφο ποὺ φυλάσσεται στὴν βιβλιοθήκην τοῦ Βατικανοῦ μὲ τὰ στοιχεῖα Barberinianus graecus 336. Προέρχεται ἀπὸ τὸν 7^{ον} αἰῶνα καὶ μᾶλλον ἔχει γραφῆναι στὴν Νότια Ἰταλία ἔχοντας ὡς πρότυπὸν τοῦ χειρόγραφου προερχόμενα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, διότι στὶς περισσότερες Ἀκολουθίες ἀναφέρεται ὡς ἱερούργος ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως ἐπίσης ἀναφέρεται ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ ἀκολουθία τοῦ παλατίου. Σημειώσαμε ὅτι ἡ μορφή τοῦ Εὐχολογίου εἶναι ἐξελιγμένη, διότι στὶς θεῖες Λειτουργίες καὶ στὶς Ἀκολουθίες τοῦ Νυχθημέρου, στὶς Ἀκολουθίες δηλαδὴ ἐκεῖνες ποὺ τελοῦνται συχνά, δὲν καταγράφεται, ὅπως εἶναι παραδεδομένο ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες ἐποχές, καμμία λειτουργικὴ ὁδηγία, καταγράφονται μόνον οἱ Εὐχῆς μὲ τοὺς τίτλους τους, βάσει τῶν ὁποίων τεκμαίρεται ἡ λειτουργικὴ θέση καθὲ μίας Εὐχῆς. Ἀντιθέτως στὶς Ἀκολουθίες ποὺ τελοῦνται σπανιώτερα, ὅπως εἶναι τὸ Βάπτισμα, οἱ Χειροτονίες, ὁ Γάμος, ὁ Μέγας Ἀγιασμός τῶν Θεοφανίων ἢ ἡ ποίησις τοῦ ἁγίου Μύρου, καταγράφονται λεπτομερεῖς λειτουργικὲς ὁδηγίες, ὅπως εἶναι, παραδείγματος χάριν, γιὰ τὸ λευκὸ χρῶμα τῶν ἀμφίων καὶ τῶν ὑποδημάτων ποὺ ὀφείλει νὰ φέρει ὁ πατριάρχης κατὰ τὴν τέλεση τοῦ Βαπτίσματος. Στὸ βιβλίον τοῦ Εὐχολογίου ἐπίσης δὲν ἔχουν καμμία θέση τὰ διακονικὰ αἰτήματα.

Τὸ βιβλίον τοῦ Εὐχολογίου ἀπευθυνόταν στοὺς ἐπισκόπους καὶ στοὺς πρεσβυτέρους, ἐνῶ γιὰ τοὺς διακόνους ὑπῆρχε ἰδιαίτερον βιβλίον, στὸ ὁποῖον καταγράφονταν μόνον τὰ διακονικὰ αἰτήματα. Σημειώνουμε ἰδιαίτερος, ὅτι στὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια, ποὺ σώζονται ὅπως εἶδαμε ἀπὸ τὸν 7^{ον} αἰῶνα καὶ ἐξῆς,

οἱ ὄροι ἱερεῦς καὶ ἀρχιερεῦς ἐναλλάσσονται ἀδιακρίτως, γεγονόςς πού σημαίνει, ὅτι ἡ τέλεση μίας θείας Λειτουργίας παρόντος τοῦ ἀρχιερέως καὶ περιστοιχιζομένου ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς διακόνους δὲν εἶχε καμμία διαφορὰ ἀπὸ τὴν τέλεση μίας θείας Λειτουργίας ἀπὸ πρεσβυτέρους μόνον καὶ διακόνους ἀπουσία ἀρχιερέως, γεγονόςς σχετικὰ σπάνιο βέβαια κατὰ τὶς ἐποχὲς ἐκεῖνες. Στὴν ὁμοιότητα αὐτὴ συμβάλλει καὶ τὸ γεγονός, ὅτι μέχρι τοῦ ιβ' αἰῶνος στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος σὲ ἄλλες πόλεις, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη, τὰ ἄμφια τοῦ ἐπισκόπου δὲν διέφεραν σὲ τίποτε ἀπὸ τὰ ἄμφια τοῦ πρεσβυτέρου.

Μοναδικὸ διακριτικὸ στοιχεῖο ἀποτελοῦσε τὸ ὠμοφόριον, τὸ ὁποῖο ὅμως κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς θείας Λειτουργίας τὸ ἀπέβαλε ὁ ἐπίσκοπος μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴ φαίνεται οὔτε μία διαφορὰ στὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους πού τὸν περιστοίχιζαν. Διαφορὲς ἀρχίζουν νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὸν ιβ' αἰῶνα, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως καὶ μόνον αὐτὸς ἄρχισε νὰ φέρει τὸν αὐτοκρατορικὸ σάκκο τρεῖς φορές τὸν χρόνον κατὰ τὴν θεία Λειτουργία τῶν τριῶν δεσποτικῶν ἑορτῶν (Πάσχα, Πεντηκοστὴ καὶ Χριστούγεννα). Τὸ ὠμοφόριον μέχρι τοῦ ιβ' αἰῶνος τὸ ἀπέβαλε ὁ ἐπίσκοπος πρὸ τοῦ Εὐαγγελικοῦ ἀναγνώσματος καὶ τὸ ἔβαζε πάλι ἐπάνω του κατὰ τὴν ἀπόλυση, πρὶν ἀπὸ τὴν ὀπισθάμβωνο Εὐχὴ καὶ τὴν ἔξοδο ἀπὸ τὸν ναό. Πιθανὸν κάποια στιγμή μεταξὺ τοῦ ιβ' καὶ τοῦ ιδ' αἰῶνος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς χειρόγραφες πηγές, ἄρχισαν νὰ μεταφέρουν τὸ ὠμοφόριον οἱ διάκονοι κατὰ τὴν εἴσοδο τῶν τιμίων δώρων, κατὰ συνέπειαν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ ἀπέβαλε πάλι πρὶν ἀπὸ τὴν Εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς καὶ τὸ ἔβαζε πάλι κατὰ τὴν ἀπόλυση.

Ὅπως σημειώσαμε τὸ βιβλίον τοῦ Εὐχολογίου ἦταν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ γιὰ τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα Εὐχολόγια σώζονται ἀπὸ τὸν ιβ' αἰῶνα καὶ ἐξῆς ἰδιαίτερα κείμενα, στὰ ὁποῖα καταγράφεται ἡ Τάξις τῆς θείας Λειτουργίας ὅπως αὐτὴ τελεῖται ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Σὲ αὐτὰ τὰ κείμενα δὲν καταγράφονται Εὐχές, οὔτε διακονικά, οὔτε ἄλλα στοιχεῖα τοῦ κειμένου τῆς θείας Λειτουργίας, παρὰ μόνον ὁδηγίες. Οἱ ὁδηγίες ἀπευθύνονται πρὸς τοὺς ἱερουργοὺς ὄλων τῶν βαθμῶν, ὥστε νὰ γνωρίζουν τί ὀφείλουν νὰ πράττουν σὲ κάθε στιγμή τῆς θείας Λειτουργίας. Τὰ ἀρχαιότερα τέτοιου εἴδους κείμενα εἶναι α) ἡ «*Τάξις τῆς ἁγίας λειτουργίας κατὰ τὸν τύπον τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*», τοῦ ιβ' αἰῶνος, ἡ ὁποία εὐρίσκεται σὲ χειρόγραφο πού σήμερα φυλάσσεται στὴν Βρετανικὴ Βιβλιοθήκη, β) «*Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου τοῦ Μεγάλου ἱερουργία κατὰ τὴν τάξιν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἐν ταῖς ἰδίαις ἑορταῖς λεγομένη*», τοῦ ια' αἰῶνος, ἡ ὁποία ἔχει συμπεριληφθεῖ στὴν παλαίτυπη ἔκδοση τοῦ Jacobus Goar (Παρίσιοι 1647 καὶ Βενετία 1730) καὶ προέρχεται ἀπὸ χειρό-

γραφο, τὸ ὁποῖο εἶχε παραδοθεῖ στὸν ἐκδότη ἀπὸ κάποιον Ἰσίδωρο Πυρομάλη Σμυρναῖο, διάκονο στὴν Μονὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου στὴν Πάτμο, καὶ σήμερα ἀτυχῶς δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ πουθενά, καὶ γ) ἡ «Διάταξις τῆς τοῦ πατριάρχου λειτουργίας πῶς γίνεται ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ συνταχθεῖσα παρὰ τοῦ πρωτονοταρίου τῆς ἀγιωτάτης τοῦ Θεοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας διακόνου κυροῦ τοῦ Γεμιστοῦ», δηλαδὴ τοῦ διακόνου Δημητρίου Γεμιστοῦ, νοταρίου τοῦ ἀγίου πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου, ἡ ὁποία συνετάχθη περὶ τὸ 1386 καὶ σώζεται σὲ ἀρκετὰ χειρόγραφα. Σὲ αὐτὲς καὶ σὲ ὅσες ἄλλες μεταγενέστερες Διατάξεις, χειρόγραφες ἢ ἔντυπες, διαθέτουμε διαφαίνονται οἱ ἰδιαιτερότητες τῆς ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας, ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀρχικὰ εἰσηλθάν στὴν διάταξη τῆς θείας Λειτουργίας, καὶ ἡ ἐξέλιξή τους σὺν τῷ χρόνῳ μέχρι νὰ φθάσουν στὴν μορφή πὺν γνωρίζουμε σήμερα.

Περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως ἐνὸς Εὐχολογίου, μὲ ποία σειρὰ δηλαδὴ καὶ μὲ ποῖο τρόπο ἐτοποθετοῦντο οἱ θεῖες Λειτουργίες καὶ τὰ ἄλλα Μυστήρια καὶ Ἀκολουθίες καὶ περιστατικὲς Εὐχὲς μέσα στὸ Εὐχολόγιο, μπορούμε νὰ σημειώσουμε, ὅτι στὰ ἀρχαιότερα χειρόγραφα Εὐχολόγια εὐρίσκουμε πάντα πρῶτες τὶς δύο θεῖες Λειτουργίες, Μεγάλου Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ἀρχαιότερα Εὐχολόγια ἐννοοῦμε ἓνα ἀπὸ τὸν η' αἰῶνα, ἓνα ἀπὸ τὸν θ' μὲ ἰ' αἰῶνα, τρία ἀπὸ τὸν ἰ' αἰῶνα καὶ τέσσερα ἀπὸ τὸν ἰα' αἰῶνα. Βάσει αὐτῶν μπορούμε νὰ διατυπώσουμε μερικὲς ἀρχὲς γιὰ τὴν σύνθεση τοῦ βιβλίου τοῦ Εὐχολογίου. Πρῶτα ἔρχονται οἱ δύο θεῖες Λειτουργίες, μὲ πρώτη τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ δεύτερη τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὅπως φαίνεται μέχρι τοῦ ἰα' αἰῶνος ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐτελεῖτο συχνότερα καὶ αὐτὴ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου σπανιώτερα. Προφανῶς κατὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἰαδήποτε ἀπὸ τὶς δύο θεῖες Λειτουργίες καὶ ἂν ἐτελεῖτο δὲν θὰ ὑπῆρχε ἐμφανὲς διαφορὰ στὴν διάρκειά τους, λόγῳ τοῦ γεγονότος, ὅτι συμμετεῖχαν ἐκτὸς τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου καὶ πιθανὸν ἄλλων ἐπισκεπτῶν ἐπισκόπων πλῆθος κληρικῶν ὄλων τῶν βαθμῶν καὶ πλῆθος λαοῦ. Ὡς ἐκ τούτου χρονικὰ ἐβάρυνε περισσότερο ἡ ἐφαρμογὴ ὄλων τῶν πρακτικῶν διατάξεων, γιὰ ὅλο τὸ πλῆθος τῶν συμμετεχόντων, παρὰ ἡ διάρκεια τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἀντιστοιχῶν Εὐχῶν.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ὅμως πὺν ἄρχισε νὰ τελεῖται ἡ θεία Λειτουργία ὅλο καὶ πιὸ συχνὰ καὶ σὲ καθημερινὴ τάξη καὶ παράλληλα γίνεται συνηθέστερη ἡ θεία Λειτουργία πὺν τελεῖται ἀπὸ ἓνα πρεσβύτερο καὶ ἓνα διάκονο εἶναι προφανὲς ὁ λόγος πὺν ἐπέβαλε τὴν ἀλλαγὴ τῆς προτεραιότητος τῶν δύο θείων Λειτουργιῶν. Ἡ καθημερινὴ τέλεση τῆς θείας Λειτουργίας ἀρχίζει νὰ ἐφαρμόζεται σὲ μοναστηριακὰ περιβάλλοντα. Γνωρίζουμε, ὅτι στὴν μονὴ τοῦ Στουδίου ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἀγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου († 826) συνηθίζεται νὰ τελεῖται ἡ θεία Λειτουργία καθημερινά, ὅπως ἐπίσης καθημερινὰ τελεῖται θεία Λειτουργία

γία σὲ μοναστήρια ποὺ κτίζονται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴν καὶ ἐξῆς, σὲ πατριαρχικὰ ἢ μητροπολιτικὰ παρεκκλήσια ἀπὸ πατριάρχες καὶ ἄλλους ἐπισκόπους ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἀσκητικὰ περιβάλλοντα. Τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ μέχρι τοῦ ἰα' αἰῶνος τοῦλάχιστον στὴν Ἁγία Σοφία τῆς Κωνσταντινουπόλεως θεία Λειτουργία τελεῖται μόνον κάθε Σάββατο, Κυριακὴ καὶ μεγάλη ἑορτὴ, δεσποτικὴ, θεομητορικὴ καὶ ὀρισμένων ἁγίων.

Ὡς ἀποτέλεσμα βλέπουμε ἀπὸ τὸν ἰα' αἰῶνα καὶ ἐξῆς σιγά-σιγὰ νὰ παίρνει τὴν πρώτη θέση στὸ Εὐχολόγιο ἡ θεία Λειτουργία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, κατάστασις ποὺ διατηρεῖται μέχρι σήμερα. Στὴν συνέχεια σχεδὸν πάντα βλέπουμε νὰ ἀκολουθεῖ ἡ Ἀκολουθία ἢ Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων. Ὑπάρχει ἓνα μόνον Εὐχολόγιο, αὐτὸ τοῦ θ' ἢ ι' αἰῶνος ποὺ ἀναφέραμε, στὸ ὁποῖο ἡ Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων δὲν εὐρίσκεται μαζί μὲ τις ἄλλες δύο τέλειες θεῖες Λειτουργίες, ἀλλὰ εὐρίσκεται τοποθετημένη μετὰ τις Ἀκολουθίες τῶν Ὁρῶν. Δηλαδή στὸ Εὐχολόγιο αὐτὸ μετὰ τις δύο τέλειες θεῖες Λειτουργίες καταγράφονται ὁ Ἑσπερινὸς ἢ Λυχνικόν, ὁ Ὁρθρος, οἱ Ὁρες καὶ μετὰ τὴν Θ' Ὁρα σημειώνεται: «*Ἐν δὲ τῷ Λυχνικῷ τῶν Νηστειῶν μετὰ τὰ Ἀναγνώσματα καὶ τὸ Κατευθυνθήτω καὶ τὸ Κύριε ἐλέησον γίνεται εὐχὴ Κατηχομένων ἐπὶ τῶν Προηγιασμένων οὕτως*» καὶ συνεχίζει μὲ τις Εὐχὲς τῆς Ἀκολουθίας τῶν Προηγιασμένων. Ἡ τοποθέτησις τῆς Ἀκολουθίας τῶν Προηγιασμένων στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀπηχεῖ προφανῶς μίαν ἀρχαιότερη θεολογικὴ θεώρησις τῆς λειτουργικῆς πράξεως (ἀρχαιότερη ἀπὸ τὸν η' αἰῶνα, παρ' ὅλο ποὺ τὴν εὐρίσκουμε καταγεγραμμένη σὲ χειρόγραφο τοῦ ι' αἰῶνος), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων Δώρων δὲν θεωρεῖται θεία Λειτουργία, ἀλλὰ θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἓνας Ἑσπερινός, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ὁποίου γίνεται θεία Μετάληψις ἀπὸ Προηγιασμένα Δώρα. Σὲ κάθε περίπτωσις ὅμως ἐπικράτησε νὰ ὀνομάζεται ἄλλοτε Ἀκολουθία καὶ ἄλλοτε Λειτουργία τῶν Προηγιασμένων Δώρων, θυσία μυστικὴ, τετελειωμένη, μὲ εὐχαριστιακὸ καὶ σταυροαναστάσιμο χαρακτῆρα.

Μετὰ τις θεῖες Λειτουργίες ἀκολουθοῦν συνήθως ὁ Ἑσπερινός, ὁ Ὁρθρος καὶ οἱ Ὁρες, τὸ Βάπτισμα μαζί πάντα μὲ τις Εὐχὲς ποὺ προηγοῦνται καὶ ἔπονται αὐτοῦ (δηλαδή τις Εὐχὲς τῆς ὀγδόης ἡμέρας καὶ τοῦ σαραντισμοῦ καὶ τις Εὐχὲς τῆς ἀπολούσεως καὶ τῆς τριχοκουρίας), ὁ Μέγας Ἀγιασμός, οἱ Χειροτονίες, ὁ Ἀρραβὼν καὶ ὁ Γάμος, καὶ στὴν συνέχεια σὲ τυχαία σειρά ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, εἴτε γιὰ τις Μοναχικὲς Κουρὲς πρόκειται εἴτε γιὰ τις Εὐχὲς εἰς ἀσθενοῦντας εἴτε γιὰ τις Εὐχὲς εἰς μετανοοῦντας, εἰς κεκοιμημένους, τῆς Γονυκλισίας, εἴτε γιὰ οἰεσδήποτε ἄλλες περιστατικὲς Εὐχὲς. Γενικῶς δὲν ὑπάρχει κάποια συγκεκριμένη σειρά. Κάθε χειρόγραφο Εὐχολόγιο ἔχει καὶ τὴν δική του σειρά καταγραφῆς τοῦ περιεχομένου του.

γ) Ἡ συμβολὴ τοῦ ἁγίου Συμεῶν Θεσσαλονίκης

Ὑπεραμύντωρ τῆς λειτουργικῆς εὐταξίας, τῆς ὁποίας τὴν κύρια εὐθύνη ἔχει ὁ ἀρχιερεὺς, ἦταν καὶ ὁ ἅγιος Συμεῶν Θεσσαλονίκης στὸ τέλος τῆς βυζαντινῆς περιόδου († 1429). «Οὐκ οἶδας -σημειώνει ὁ ἱερὸς πατήρ- ὅτι τάξις συνέχει πάντα, ὡς γέγραπται; καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεός, ὡς ὁ θεορρήμων ἔφη, ἀλλ' εἰρήνης καὶ τάξεως; καὶ ὅτι ἡ ἐν οὐρανοῖς εὐταξία καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐστὶ;» (PG 155, 680BC). Στοιχοῦμενος στὴν ἐν λόγῳ παράδοση ὁ ἅγιος Συμεῶν ἀναδεικνύει «τὸ μέγα τῆς τάξεως ἔργον» ποῦ ὑπηρετεῖ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ ἐπισημαίνει ὅτι «ἀρχὴ καὶ τέλος οὗτος τῶν ἱερῶν πράξεων, καὶ τῶν θείων χαρισμάτων μεταδοτικός» (PG 155, 288D).

Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο τὸ ὅτι σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του, τὸ Διάλογο κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων, περιγράφει τὰ τελούμενα στὸ ναὸ μὲ προεξάρχοντα τὸν ἀρχιερέα καθόσον «πᾶσα τάξις, καὶ πᾶν μυστήριον, καὶ πᾶσα τελετὴ δι' αὐτοῦ» (PG 155, 364B). Δὲν ἀρκεῖται δὲ στὴν ἀπλὴ περιγραφή, ἀλλὰ δίδει καὶ τὴν ἐρμηνεία τῶν λειτουργικῶν πράξεων καὶ ἀναφορῶν. Ἔτσι στὴν θεία Λειτουργία, παραδείγματος χάριν, ἀναγινωσκομένου τοῦ Εὐαγγελίου ὁ ἐπίσκοπος ἀποβάλλει τὸ ὠμοφόριο, γεγονός τὸ ὁποῖο «τὴν δουλείαν τε καὶ ὑποταγὴν πρὸς τὸν σωτῆρα σημαίνει» (PG 155, 421D). Κατὰ τὴν χειροτονία ὁ ἀρχιερεὺς θέτει τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ χειροτονουμένου, διότι «δι' αὐτῆς γὰρ ἡ χάρις ἐνεργεῖται» (PG 155, 380B). Τὸ μυστήριον τοῦ Γάμου «καὶ τοῦτο ἔργον τοῦ ἱεράρχου· καὶ αὐτὸς τοῦτο ἐν τε βασιλεῦσι καὶ ἄρχουσι καὶ λοιποῖς ἄλλοις ἐνεργεῖ. Δίδεται δὲ ὁμῶς τοῦτο καὶ ἱερεῦσι ποιεῖν, ὅτι τελετὴ μόνη, καὶ οὐ τῆς μεταδοτικῆς χάριτος. Πλὴν καὶ τοῖς ἱερεῦσι μετὰ προτροπῆς δίδονται, καὶ ἐν ἐκάστῳ ἔργῳ γάμου, ὅτι ἰδιὸν ἐστὶν ἐπισκόπου» (PG 155, 509D).

Ὁ ἅγιος Συμεῶν ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔργων του συνέταξε καὶ Εὐχολόγιο «περιέχον τὰς κατὰ τύπον ἀκολουθίας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τελουμένας παρὰ τοῦ ἀρχιερέως». Πρόκειται γιὰ Ἀρχιερατικὸ, ἀνέκδοτο, στὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται ἡ πράξις τοῦ πατριαρχικοῦ Εὐχολογίου, προσαρμοσμένο στὰ ἐν Θεσσαλονίκη κρατοῦντα, μὲ τὴν προσθήκη μάλιστα νέων περιστατικῶν Εὐχῶν γιὰ ἑορτές, λιτανεῖες, ἐγκαίνια ναῶν καὶ ἄλλα.

δ) Ἡ ἐκ τοῦ ἐντύπου Εὐχολογίου προέλευσις τοῦ Ἀρχιερατικοῦ

Σταθμὸ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωσις τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ἢ «Τακτικοῦ» εἶναι ἡ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ἐντυπη μορφή τοῦ Εὐχολογίου, τοῦ ὁποίου βεβαίως ἀποτελεῖ ἀπότμημα, μὲ «τὶς Λειτουργίες, τὶς χειροτονίες καὶ ἄλλες ἀκολουθίες καὶ εὐχῆς χρησιμοποιούμενες ἀπὸ τὸν ἀρχιερέα». Τὸ παλαιότερο ἐντυπο Εὐχολόγιο ἐκδόθηκε στὴ Βενετία τὸ 1526, μὲ

πολλές επανεκδόσεις στη συνέχεια. «Τὸ λεγόμενον Ἀρχιερατικὸν ἦτο ἄγνωστον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἀνεπληροῦτο δ' ὑπὸ τοῦ Εὐχολογίου». Οἱ ἰστ' καὶ ἰζ' αἰῶνες σημαδεύονται, στὴ Δύση κυρίως, ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν στήριξη τῆς παραδοσιακῆς λειτουργικῆς πράξης. Στὴ γραμμὴ αὐτὴ ἐντάσσονται τὸ Εὐχολόγιον τοῦ Δομινικανοῦ μοναχοῦ Jacobus Goar, μὲ καταγραφὴ καὶ σχολιασμὸ τοῦ εὐχολογικοῦ ὕλικου, καὶ τὸ Ἀρχιερατικὸν τοῦ Isaacii Haberti. Τὸ ἐν λόγῳ Ἀρχιερατικὸ, ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτη ἐντυπη μορφή αὐτοῦ τοῦ λειτουργικοῦ βιβλίου, συμπληρώνει τὸ Εὐχολόγιο τοῦ Goar καὶ περιλαμβάνει κυρίως τὴν τάξη τῆς ἀρχιερατικῆς θείας Λειτουργίας, τὴν τάξη τῶν Χειροτονιῶν καὶ χειροθεσιῶν καὶ τὴν τάξη τῶν Ἐγκαινίων τοῦ ναοῦ. Ἰδιαιτέρο ὅμως ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τὰ σχόλια καὶ τὰ κείμενα ποὺ ὁ συντάκτης ἐκθέτει προκειμένου νὰ δικαιώσῃ ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ τὰ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ τελούμενα. Ἀνάλογες ἐκδοτικὲς πρωτοβουλίες αὐτὴν τὴν περίοδο παρατηροῦνται καὶ στὸν σλαβικὸ χῶρο.

Στὸν ἑλληνικὸ χῶρο τὸ παλαιότερο ἐντυπο Ἀρχιερατικὸ εἶναι αὐτὸ τοῦ 1714, ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βενετία μὲ χορηγία καὶ ἐπιμέλεια τοῦ Μητροπολίτου Νύσσης Μητροφάνους. Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἔκδοση περιέχει τὶς θεῖες Λειτουργίες, Χρυσοστόμου, Βασιλείου καὶ τὴν Ἀκολουθία Προηγιασμένων Δώρων, τὴν τάξη τῶν Χειροτονιῶν καὶ ἐλάχιστες περιστατικὲς Εὐχές, ὅπως τῶν κολύβων, εἰς τὸ εὐλογῆσαι τὰ βῆα, εἰς τὸ εὐλογῆσαι ἐδέσματα κρεῶν τῇ ἀγίᾳ καὶ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα, εἰς τὸ εὐλογῆσαι τυρὸν καὶ ὠά, εἰς μετάληψιν σταφυλῆς καὶ εἰς ἱστορηθεῖσαν καινὴν εἰκόνα, λεγομένη ὑπὸ Ἀρχιερέως. Ἡ τελευταία Εὐχή, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὴν ἔκδοση αὐτὴ πέρασε καὶ στὰ μεταγενέστερα Ἀρχιερατικά, εἶναι σαφέστατα κατ' ἐπίδρασιν ἀπὸ δυτικὰ εὐχολογικὰ πρότυπα.

Ἡ ἔκδοση τοῦ 1714 επανεκδόθηκε τὸ 1773 ἐπιμελεῖα καὶ ἀναλώμασι Κυρίλλου Ἀρχιεπισκόπου... Σινᾶ, τὸ 1778 καὶ τὸ 1779 ἀναλώμασι... Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἀβραμίου. Ἡ πρώτη ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ἐπίσημη ἔκδοση τοῦ Ἀρχιερατικοῦ εἶναι αὐτὴ τοῦ 1820, ποὺ ἀποτελεῖ ἀνατύπωση τῆς δεύτερης ἔκδοσης τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ποὺ ἔγινε «ἐπιμελεῖα καὶ ἀναλώμασι τοῦ πανιερωτάτου Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου τοῦ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ», Βενετία 1773. Ἐνδιαφέρον ἐπίσης ἔχουν ἡ «Διάταξις τῆς τοῦ Πατριάρχου Λειτουργίας, πῶς γίνεται ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ», ἐν Ἀθῆναις, τυπογραφεῖο Ἀ. Καλαμάκη καὶ Ν. Τριανταφύλλου, 1890, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ «Ἑρμηνεῖα Θείας Λειτουργίας» (πρόκειται γιὰ Διάταξη Ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας) ποὺ βρίσκεται στὸ ἀγιορειτικὸ χειρόγραφο τῆς Ἰ. Μ. Παντελεήμονος 614, ἰθ' αἰῶνος.

Ἡ ἔκδοση τοῦ Ἀρχιερατικοῦ συνεχίσθηκε καὶ κατὰ τὸν κ' αἰῶνα μὲ πρώτη αὐτὴν ποὺ ἐκδίδεται ὑπὸ Παρασκευᾶ Π. Παρασκευοπούλου, ἐκ τοῦ τυπογρα-

φείου του «Σκρίπ», ἐν Ἀθήναις 1902. Στὴν συνέχεια ἔχουμε τὴν ἔκδοση τοῦ Χαριλ. Ἰ. Παπαϊωάννου, «*Τακτικόν*» ἤτοι Ἀρχιερατικὸν Εὐχολόγιον τῆς Ἐπισκοπῆς Καρπασέων καὶ Ἀμμοχώστου, ἐκ χειρογράφου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου (ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλησιαστικοῦ Κήρυκος»), ἐν Λάρνακι 1915. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ στηρίζεται σὲ χειρόγραφο τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ ξεκινᾷ μὲ ἀναφορὰ στὴν τάξη τῶν Ἐγκαινίων καὶ μὲ τὶς Εὐχὲς ποὺ ἀναφέρονται στὴν σαλευθεῖσα ἀγία Τράπεζα, τὸ ἄνοιγμα τοῦ ναοῦ τοῦ βεβηλωθέντος ὑπὸ ἐθνῶν ἢ ὑπὸ αἵρετικῶν, τὸ θεμέλιον τῆς Ἐκκλησίας κ.λπ. Τὸ μεγαλύτερο μέρος στὴν συνέχεια καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸ εὐχολογικὸ ὕλικὸ τῶν Χειροτονιῶν, τὴν Ἀκολουθία τοῦ Νιπτῆρος καὶ τμῆμα τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι δὲν περιέχει τὴν θεία Λειτουργία, οὔτε καὶ τὰ ἄλλα Μυστήρια.

Στὶς τελευταῖες δεκαετίες κυκλοφόρησε καὶ Ἀρχιερατικὸ, χωρὶς τόπο καὶ χρόνο, μὲ Τυπικὸ Ἀρχιερατικῆς Χοροστασίας σὲ Ἑσπερινό, Ὁρθρο καὶ θεία Λειτουργία, ἀλλὰ καὶ μὲ Τυπικὸ ἀρχιερατικῆς Λειτουργίας, ἀρχιερατικὸ Συλλεῖτουργο, τὶς θεῖες Λειτουργίες, Χρυσοστόμου, Βασιλείου καὶ τὴν Ἀκολουθία τῶν Προηγιασμένων Δώρων. Σὲ σημείωση ποὺ ὑπάρχει στὴν πρώτη σελίδα ἀναφέρεται ὅτι οἱ σχετικὲς Τυπικὲς διατάξεις προέρχονται ἐκ τοῦ «Ἱεροτελεστικοῦ» καταρτισθέντος (1948) ὑπὸ τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν (τοῦ ἀπὸ Φιλίππων καὶ Νεαπόλεως) κ. Χρυσοστόμου, σσ. 238-260.

Στὴν σειρά τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐντάχθηκε ἀπὸ τὸ ἔτος 1971 καὶ ἡ ἔκδοση τοῦ Ἀρχιερατικοῦ ἐπιμελεία τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης κυροῦ Διονυσίου. Τὸ ἐν λόγῳ Ἀρχιερατικόν, ἐπανεκδόθηκε τὸ ἔτος 1999, ἐπιμελεία καὶ ἐπιστάσια τοῦ μακαριστοῦ Μητροπολίτου Πατρῶν κυροῦ Νικοδήμου. Ἐκτὸς δὲ τῶν θείων Λειτουργιῶν, Χειροτονιῶν καὶ χειροθεσιῶν, περιλαμβάνει τὴν διάταξη τοῦ «καιροῦ», τὴν ἔνδυση τοῦ Ἀρχιερέα, τὴν χοροστασία αὐτοῦ στὸν Ἑσπερινό, τὸν Ὁρθρο καὶ τὴν θεία Λειτουργία, τὰ Δίπτυχα, τὶς πρὸ τῆς θείας Μεταλήψεως εὐχὲς καὶ τροπάρια, καὶ τὴν μετ' αὐτὴν Εὐχαριστία, τὶς Δοξολογίες τοῦ Νέου Ἔτους καὶ ἐθνικῶν ἑορτῶν, τὴν τελετὴ τῆς Κυριακῆς τῆς Ὁρθοδοξίας, τὴν Ἀκολουθία τοῦ μικροῦ Ἀγιασμοῦ, καὶ μερικὲς περιστατικὲς Εὐχὲς.

Ἀξιόλογες ὅσον ἀφορᾷ τὴν τάξη τῆς ἀρχιερατικῆς ἱεουργίας εἶναι καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ δίδονται ἀπὸ τὸν μακαριστὸ Μητροπολίτη Ζιχνῶν καὶ Νευροκοπίου, καὶ μετέπειτα Πατρῶν κυρὸ Νικόδημο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Κώδικα *Εἰδικῶν Θεμάτων Ἐκκλησιαστικῆς Τάξεως* «ὅστις ἤρξατο τὸ πρῶτον συντασσόμενος ἀπὸ τοῦ ἔτους 1967 καὶ ὠλοκληρώθη πλέον σήμερον, 2012, ἐκδιδόμενος ἤδη τὸ Τρίτον, μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν προηγηθειῶν Ἐκδόσεων αὐτοῦ». Σημαντικὴ τέλος συμβολὴ στὴν ἱστορία τοῦ ἐντύπου Ἀρχιερατικοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἡ σχετικὴ καλαίσθητη ἔκδοση ὑπὸ τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Τυρολόης καὶ

Σερεντίου κ. Παντελεήμονος Ροδοπούλου, Θεσσαλονίκη 2004. Τὸ ἐν λόγῳ Ἀρχιερατικόν «βασίζεται εἰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ συγχρόνους ἐκδόσεις», ἀποτυπώνει «κυρίως τὴν λειτουργικὴν τάξιν καὶ πράξιν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας» καὶ καταγράφει τὶς διαφορὰς Ἀκολουθίας ὄχι μὲ συνοπτικὴ, ἀλλὰ μὲ πλήρη μορφή.

Παναγιώτης Ἰ. Σκαλτσῆς
Ἀναπλ. Καθηγητῆς
Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π. Θεσσαλονίκης

Πρωτοπρεσβύτερος Θεόδωρος Ἰ. Κουμαριανὸς
Λέκτωρ Θεολογικῆς Σχολῆς
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν